

Közép-Európa mint értékítélet?

A *Magyar Lettre* legutóbbi, téli számában olvasható egy tanulmány Közép-Európáról. S minthogy e fogalom, meghatározhatatlansága folytán vagy ellenére, legalább tíz éve szenvedélyesen érdekel, rögtön el is olvastam. Már az első bekezdésből kiderült, hogy a szerző nem nagy híve Közép-Európának. Én viszont, érdekes módon, épp akkor érzem virtuális jelenlétét a legvalószínűbbnek, amikor kétségbe vonják vagy egyenesen tagadják. „A fogalom természetesen földrajzilag behatárolt — írja Eric Hobsbawm —, a legjobb akarattal sem kényszeríthető bele sem Oslo és Ibsen, sem Pétervár vagy Dosztojevszkij. Alapjában véve azonban a »Közép-Európa« kifejezés — mint a közélet oly sok, látszólag leíró terminusa — az értékítéletek közé tartozik. Közelebb áll a politikához, mint a földrajzhoz, inkább a programok világába, mint a valóságba való. Nem olyasmit jelöl, ami van, hanem valamit, ami legyen, amit tehát meg kell teremteni. (...) Alapvetően politikai fogalommal van itt dolgunk, mégpedig olyannal, amelynek céljait nemkívánatosnak vagy ártalmasnak, egyáltalán, irreálisnak érzem.” — így az osztrák szerző. A továbbiakban pedig rövidesen leírja a lehetséges, vagy valahol éppen érvényben levő Közép-Európa-értelmezések néhány változatát.

Elsőként az eredeti, nagynémet birodalmi változatra tér ki. Ennek ismertetésétől eltekintek, minthogy — megítélésem szerint legalábbis — mára minden aktualitását elveszítette. Majd így folytatja: „A Közép-Európa kifejezés második változata: honvágy a k. u. k. monarchia után. Ez érthető — írja —, hiszen a korábbi Habsburg kettős monarchia területének utóbbi hetvenéves történelméhez képest a Ferenc József-i ügyvezetett »népek börtöne« Czernowitz, Kassa vagy Fiume lakosai számára visszatekintve már nem is látszott olyan elviselhetetlennek, mint amilyennek 1914 előtt tűnt.” Ezt indokolandó következik a fejtegetés: „Sajnos, semmi kétség afelől, hogy a politikai szabadság és az emberi jogok dolgában a régi Habsburg-terület nagy részén ma rosszabb a helyzet, mint 1913-ban volt. (...) Ez persze nem azt jelenti, hogy a régi közép-európai k. u. k. konglomerátumot politikailag, sőt gazdaságilag újból talpra kellene állítani. Egyébiránt azt se feledjük, hogy Ferenc József kortársai sokkal kevésbé lelkesedtek a Habsburg Birodalomért, mint mai utódaik tesszik. (...) A Közép-Európa újjászületését szorgalmazó felhívások, amelyeket az utóbbi években keletről hallunk, negatív, s nem pozitív értelemben értendők. Nem azt jelentik, hogy »vágyakozunk a Sankt Pölten-i vagy görzi testvéreinkre«, hanem: »nem tudnánk-e más-hová tartozni, mint Európa szovjet részéhez?« S ez teljesen természetes.” Hobsbawm osztrák szögből értelmezi Közép-Európa jelentését. Tanulmányának címe is ezt foglalja magában: Ausztria és Közép-Európa. Méltánylandó, hogy figyelembe veszi a monarchia utáni nosztalgiát, fejtegetve az Ausztrián kívül lehetséges indítékokat is. Például a két évvel ezelőtti érvényes szovjet fennhatóságot, mely minden bizonytalanságot elárul is belejárt szott például a magyarországi Közép-Európa-hívek szemléletébe, de nincs kizárva, hogy a csehek, szlovákok és részben a lengyelek értelmezésébe és viszonyulásába is.

De idézzük tovább: „Közép-Európának ez a második politikai változata meglehetősen ártalmatlan. A harmadik veszélyesebb, mert különbséget akar tenni »magasabb rendű« emberek és népek (nevezetesen »mi«) és »alacsonyabb rendűek« között (akik a többiek). Miként annak idején Metternichnek tudtak, ma is mindenki tud olyan országutat, amely a szomszédos barbárokhoz vezet. S mint mindannyian tudjuk, velünk ellentétben a barbárok-kal nincs mit kezdeni. Közép-európainak lenni ebben a felfogásban annyit jelent, hogy nem vagyunk kelet-európaiak vagy balkáni lakosok. Mindenekelőtt pedig ezt: jobbak vagyunk, mint az oroszok vagy a lengyelek, a románok, a bosnyákok és a montenegróiak, akármi

legyen is azoknak az »emberalatti embereknek« a neve, akik a legjobb esetben is csak mint vendégmunkások kívánatosak »nálunk«.

Még ha alapvetően meghatározónak tekinthetjük is, hogy a szerző osztrák szögből látja és értelmezi a fogalom fenti változatát, annyit még közepes önismerettel és öszinteséggel is be kell ismernünk: elméletileg lehetséges Közép-Európának egy ilyen, értékötletünket fitogtató értelmezése is. S nemcsak osztrák szögből tekintve rá, hanem magyar, szlovák vagy cseh, de akár lengyel, horvát vagy szlovén szemszögből is. Kinek-kinek ugyanis megvan a maga Balkánja, még akkor is, ha nem a Balkán-félszigeten terül el, vagy esetleg: földrajzilag meg sem határozható. Lehetséges ilyen értelemben közép-európaiságot hangoztatni, akkor is, ha az ember nincs és nem is volt szovjet megszállás alatt. Ha teszem azt, kisebbségi sorban él a néhai Osztrák—Magyar Monarchia államalakulatának térségén (kisebbségekből pedig épp elég sok és főleg sokféle él a világ e szegletén), aki érezhetné úgy: adekvátabb, ha szellemi hazájának nem az anyaországa és szülőföldje közötti határmezsgyét határozza meg, hanem tágabban: e térség egészét: Közép-Európát.

Noha épp e térség kisebbségi státusban élő nemzeteinek lenne jószerevével legtöbb oka arra, hogy jó hetven éve közép-európainak tekintse magát, mégsem jellemző. Milyen emelkedett státust biztosíthatott volna pedig nekünk, vajdasági magyaroknak is, ha bő hetven éve, ha Trianon óta egyvégtében közép-európai magyaroknak éreztük volna magunkat. Pedig isten láthatja szerencsétlen kisebbségi lelkünket, soha eszünkbe sem jutott. Nem is juthatott: az anyaországból ki-, az újonnan alakult szomszédos államalakulatba beszorított bennünket a történelem. Örültünk, hogy vagyunk valahol, nemhogy ki mertünk volna nézni a kerítésen. Ami minket illet, azon a gyakorlati bizonyosságon kívül, hogy (még) megvagyunk, mást sem mertünk magunkról sem tudni, sem tudomásul venni, nemhogy a Balkántól való elhatárolódásunk néven nevezhetőségén töprengtünk volna. Holott mi mégiscsak közvetlenül tapasztalhattuk, hogy kulturális örökségünk nem a Balkánhoz, hanem ahhoz a térséghez köt bennünket, amely négyszáz éven át a Habsburg-monarchia államalakulatába tartozott. Ám a tényleges közép-európaiság egészséges és nem reszketeg és önféltő nemzeti tudatot feltételez, alaposabb történeti és önismereti tudást, mint amilyenel e térség kisebbségei, de többségi nemzetei is jószerevével rendelkeznek.

De térjünk még vissza a szóban forgó tanulmányhoz: „Közép-Európa mint politikai fogalom tehát elvetendő — állapítja meg a szerző, kétségkívül teljesen helyénvalóan. — De mi a helyzet a közép-európai kultúrával? — teszi fel az ugyancsak kétségkívül helyénvaló kérdést. — Van egyáltalán ilyen? Azaz, van-e regionálisan körülhatárolható magas kultúra, művészet és tudomány?” Majd — számomra legalábbis vitatható érvényességgel — a következőképp adja meg a választ: „Egykor volt ilyen közép-európai kultúra. Európa nagy részében ez az emancipálódott, vagyis művelt és polárosult zsidók kultúrája volt a német művelődés hegemoniájának időszakában. Három okból is közép-európai volt. Először is, a német csak Európa középső részén volt a kultúra voltaképpeni nemzetközi nyelve, ha nem is az egyetlen. A közép-európai kultúra egy németül beszélő csoport kultúrája volt, amelynek tagjaira az volt jellemző, hogy más nyelven is beszéltek, s így kulturálisan az összekötő kapocs szerepét játszhatták a népek között. (...) Emiatt valószínűleg nem tekinthetjük valódi közép-európaiaknak azokat, akik nem álltak valamiképpen a nyelvek és kultúrák keresztútján, hanem pusztán nemzeti vagy regionális sajátosságokhoz kötődtek.”

E jegyzet terjedelme nem teszi lehetővé, hogy e bonyolult kérdést, hogy létezik-e ma közép-európai kultúra, érdemében akárcsak meg is fogalmazzam. Egyelőre azzal zárom följegyzéseimet, hogy a szóban forgó osztrák szerzőnek nemcsak válaszával nem tudok teljesen egyetérteni, de kultúrafogalmával sem. Nem hiszem, hogy helyénvaló magas kultúrára, művészetre és tudományra szűkíteni egy hajdani, mostani vagy esetleg majdani közép-európai kultúrának a fogalmát. Hobsbawm tagadja mai létét: „Ma egyrészt világkultúra létezik, másrészt nemzeti kultúrák” — állapítja meg. Nem hiszem. Számomra igen

valószínű, hogy valamilyen formában ma is létezik, *megvan* egy nehezen meghatározható közép-európai kultúra is. Semmiképp sem úgy, mint értékítélet. Pusztá ártalmatlan monarchia-nosztalgia lenne csupán? Erre próbálok majd a továbbiakban körültekintően legálábbis: rákérdezni.

Magyar Szó, Kildató, 1992. jan. 25.

„Európa utáni honvágy”

Legutóbbi följegyzéseimet azzal zártam, hogy szerintem létezik egy nehezen meghatározható közép-európai kultúra is. S nem hiszem, hogy e föltevés pusztá ártalmatlan monarchia-nosztalgia lenne csupán. Mindenekelőtt azért nem, mert a néhai Osztrák—Magyar Monarchia fennállásának idején sem azzal a kétségtelen egyértelműséggel létezett, hogy abba automatikusan beletartozott volna minden egyes kulturális és művészeti megnyilatkozás, amely a Monarchia egészének térségében létrejött. Ha létezik valaha a Monarchia államalakulatának keretében közép-európai kultúra, az semmiképp sem jelenthetett értékítéletet, de alapvetően kifejezett egy önmeghatározást és orientációt. (Hanák Péter meghatározása.) A közép-európai kultúra mint *önmeghatározás* és *orientáció* sem a múltban, sem a jelenben, sem pedig a jövőben nem volt, nem lesz és nem is lehet olyan egy tömbből faragott, mint az egyes nemzeti kultúrák. Nem is volt és nem is lehet soha olyan egyértelmű, mint ez utóbbi. Szükségszerűen tágabb, nyitottabb, és minden egyértelműsítésnek mélyen ellenálló fogalommal van dolgunk.

A közép-európai kultúra fogalmának meghatározási kísérletei során már csak azért is óvatosnak kell lennünk, mert nagyon nehéz megtalálni a megfelelő egyensúlyt a hasonlóságok és a különbözőségek meghatározása között. Abban az értelemben, ahogyan Danilo Kiš fogalmaz erről: „...az az érzésem — írja *Vázlatok közép-európai témákra* című esszéjében — hogy manapság valamiféle egységet látni ebben a kiterjedt és heterogén térségben, e mennyi nemzeti kultúra és nyelv között, jószerével bizonyos egyszerűsítés: a különbségek elhanyagolásának, illetve a közös vonások hangsúlyozásának eredménye. (Szemben a nacionalisták eljárásával, akik elsiklanak a hasonlóságok fölött, viszont kidomborítják a különbségeket.”

Sokkal közelebb jutunk e fogalomban rejlő önmeghatározás és orientáció mibenlétének meghatározásához, ha nem monarchia utáni nosztalgiát olvasunk ki belőle, hanem Európa utáni honvágyat. Abban az értelemben, ahogyan erről ugyancsak Danilo Kiš ír: „Ha félreteszünk bizonyos történelmi és geopolitikai reminiscenciákat, érdeket, szövetséget és helyi antagonizmusokat, ha egy pillanatra megfeledkezünk az összetűzésekről és háborúskodásokról, erről az egész bonyolult történelmi háttérről, amely a nemzetek közötti kölcsönös vonzalomból és ellenszenvből tevődik össze, a közép-európai kultúra, mai szemmel nézve, afféle „Európa utáni honvágnak” látszik. E mélyen igaznak tűnő megállapítás gyökereit pedig a következőképpen határozza meg Kiš: „Közép-Európa” kulturológiai szempontból legfeljebb még csak hivatkozási alapul szolgálhat arra a közös európai családfára, amelynek keleti leágazásai ugyanannak a gyökérnek a hajtásai, s a középkor, a vallás (vallások), a reneszánsz, a barokk egyazon nedveiből táplálkoznak. „Közép-Európa” fogalma megjelölheti továbbá azt a legitim kívánságot is, hogy ez a közös örökség elismertessék, tekintet nélkül a különbségekre, vagy éppenséggel miattuk. Mert ezek a különbségek teszik sajátossá, ezek kölcsönöznek neki külön identitást az egyetemes *európai* entitás keretében.”

Amikor Hobsbawm tagadja Közép-Európa mai érvényességét, azzal érvel, hogy „ma egyrészt a világkultúra létezik, másrészt nemzeti kultúrák”, az európai kultúrát — különös

valószínű, hogy valamilyen formában ma is létezik, *megvan* egy nehezen meghatározható közép-európai kultúra is. Semmiképp sem úgy, mint értékítélet. Pusztá értelmetlen monarchia-nosztalgia lenne csupán? Erre próbálok majd a továbbiakban körültekintően legálábbis: rákérdezni.

Magyar Szó, Kildató, 1992. jan. 25.

„Európa utáni honvágy”

Legutóbbi följegyzéseimet azzal zártam, hogy szerintem létezik egy nehezen meghatározható közép-európai kultúra is. S nem hiszem, hogy e föltevés pusztá értelmetlen monarchia-nosztalgia lenne csupán. Mindenekelőtt azért nem, mert a néhai Osztrák—Magyar Monarchia fennállásának idején sem azzal a kétségtelen egyértelműséggel létezett, hogy abba automatikusan beletartozott volna minden egyes kulturális és művészeti megnyilatkozás, amely a Monarchia egészének térségében létrejött. Ha létezik valaha a Monarchia államalakulatának keretében közép-európai kultúra, az semmiképp sem jelenthetett értékítéletet, de alapvetően kifejezett egy önmeghatározást és orientációt. (Hanák Péter meghatározása.) A közép-európai kultúra mint *önmeghatározás* és *orientáció* sem a múltban, sem a jelenben, sem pedig a jövőben nem volt, nem lesz és nem is lehet olyan egy tömbből faragott, mint az egyes nemzeti kultúrák. Nem is volt és nem is lehet soha olyan egyértelmű, mint ez utóbbi. Szükségszerűen tágabb, nyitottabb, és minden egyértelműsítésnek mélyen ellenálló fogalommal van dolgunk.

A közép-európai kultúra fogalmának meghatározási kísérletei során már csak azért is óvatosnak kell lennünk, mert nagyon nehéz megtalálni a megfelelő egyensúlyt a hasonlóságok és a különbözőségek meghatározása között. Abban az értelemben, ahogyan Danilo Kiš fogalmaz erről: „...az az érzésem — írja *Vázlatok közép-európai témákra* című esszéjében — hogy manapság valamiféle egységet látni ebben a kiterjedt és heterogén térségben, e mennyi nemzeti kultúra és nyelv között, jószerével bizonyos egyszerűsítés: a különbségek elhanyagolásának, illetve a közös vonások hangsúlyozásának eredménye. (Szemben a nacionalisták eljárásával, akik elsiklanak a hasonlóságok fölött, viszont kidomborítják a különbségeket.”

Sokkal közelebb jutunk e fogalomban rejlő önmeghatározás és orientáció mibenlétének meghatározásához, ha nem monarchia utáni nosztalgiát olvasunk ki belőle, hanem Európa utáni honvágyat. Abban az értelemben, ahogyan erről ugyancsak Danilo Kiš ír: „Ha félretesszünk bizonyos történelmi és geopolitikai reminiscenciákat, érdeket, szövetséget és helyi antagonizmusokat, ha egy pillanatra megfeledkezünk az összetűzésekről és háborúskodásokról, erről az egész bonyolult történelmi háttérről, amely a nemzetek közötti kölcsönös vonzalomból és ellenszenvből tevődik össze, a közép-európai kultúra, mai szemmel nézve, afféle „Európa utáni honvágnak” látszik. E mélyen igaznak tűnő megállapítás gyökereit pedig a következőképpen határozza meg Kiš: „Közép-Európa” kulturológiai szempontból legfeljebb még csak hivatkozási alapul szolgálhat arra a közös európai családfára, amelynek keleti leágazásai ugyanannak a gyökérnek a hajtásai, s a középkor, a vallás (vallások), a reneszánsz, a barokk egyazon nedveiből táplálkoznak. „Közép-Európa” fogalma megjelölheti továbbá azt a legitim kívánságot is, hogy ez a közös örökség elismertessék, tekintet nélkül a különbségekre, vagy éppenséggel miattuk. Mert ezek a különbségek teszik sajátossá, ezek kölcsönöznek neki külön identitást az egyetemes *európai* entitás keretében.”

Amikor Hobsbawm tagadja Közép-Európa mai érvényességét, azzal érvel, hogy „ma egyrészt a világkultúra létezik, másrészt nemzeti kultúrák”, az európai kultúrát — különös

módon — meg sem említi. Nem hiszem azonban, hogy valamiféle világkultúra térhódítása belátható időn belül elmoshatná a különbségeket aközött, amit európai kultúrának nevezünk, és az ún. világkultúra között. A világkultúra gyors térhódításának legfőbb oka ugyanis az, hogy kialakult a mindennapi nyelve. Ilyenek például a különböző zenék, de ilyen a táplálkozáskultúra világkultúrájából átvett hamburger is. Egy-egy kultúra egésze azonban nem nemzetköziesedhet teljes egészében, mert az önmaga teljes feladását jelentené. Ha létezik, márpedig kétségkívül létezik európai kultúra, mindenképpen léteznie kell közép-európai kultúrának is, épp a kettőjük közötti különbségek néven nevezhetősége okán.

Mind Hobsbawm, mind pedig Danilo Kiš Közép-Európáról szóló írása a nyolcvanas évek második felében íródott, amikor Közép-Európa térségében még szinte végeérhetetlennek látszott a szovjet fennhatóság, s amikor Jugoszlávia megléte oly természetesnek és magától értetődőnek tetszett, hogy az a „konkrét prés”, amely a nacionalista és sovinszta ideológiák vihariramu elburjánzásához s a háborúszakok kitöréséhez vezetett, józan ésszel teljesen elképzelhetetlen lett volna. E röpke időtávon máig nagyon sok minden érvényét veszítette, a Közép-Európáról való gondolkodás azonban nem. A ránk szakadt pusztítás és rombolás e rettenetes korszakában az nyer mindinkább igazolást, hogy milyen reménytelenül zsákutcába vezet a csak nemzeti kultúráknak és valamiféle világkultúrában való gondolkodás. A nacionalizmus nacionalizmust szít, a saját nemzeti kultúránk mindenek fölé való emelése kizárólagosságot, amibe — hosszú távon legalábbis — nem a másik nemzet kultúrája, hanem épp a magunké bukna bele.

Közép-európaiságról töprengeni ma éppoly illegális szellemi tevékenységet jelent e térségben, mint például 1986-ban, csak másként. Ekkor írta Danilo Kiš a következőket: „Mivel már maga az a tudat, hogy részei vagyunk egy közép-európai kultúrának, végső soron disszidensség, az író, akit közép-európainak neveznek vagy aki magát vallja annak, legtöbbször száműzetésben él (Milosz, Kundera, Skvoretzki) vagy félre van állítva és szamizdatokban jelenik meg (Konrad), vagy pedig börtönben van (Havel).” Ma viszont a különböző nemzeti euforiák és túrhetlenségek közepette a másságok méltánylását, lebecsüléstől mentes tudomásulvételét ígérné a közép-európaiság mint önismeret és orientáció.

Mészöly Miklós Volt egyszer egy Közép-Európa című (1989-ben napvilágot látott) prózakötetének alcíme: Változatok a szép reménytelenségre. Közép-Európáról töprengeni ma is, s e szögből tekintve rá tán soha jobban, mint épp most, ennyit tesz: végigfutni a *szép reménytelenség* különböző változatainak skáláján. Szép reménytelenséggé e szellemi „ujjgyakorlatokat” mindenekelőtt az teszi, hogy e térségben a nemzeti és nemzeti kisebbségi önmeghatározásunk sérült. Szemellenzős, elvakult vagy vak.

Tagadhatatlan, hogy van ebben a Közép-Európa-fogalomban valami délibábszerű örök távolság. Látni véljük az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása után néhány év-tizeddel, holott amikor a legreálisabban létezhetett volna, valamennyi itt élő nép a „népek börtönének” érezte. Ott lebegett megszipitott múltként és elérhetetlen jövőként azon népek szeme előtt, amelyek az elmúlt negyvenöt évet szovjet fennhatóság alatt töltötték. Most ugyanezek közül hányan vélik máris Európát édes otthonuknak? Közép-Európa tagadása ma sokkal inkább következik önismerethiányból, mint néhány évvel ezelőtt. Ez a mostani azt látszik bizonyítani, hogy az eszmei totalitarizmus megszűnte után a vélt vagy valóságos nemzeti szabadság és önrendelkezés is járhat önismeretzavarral. Mindebből persze nem következik közvetlenül az, hogy helyes önismerettel rendelkezni e térségben annyi, mint közép-európainak lenni, de orientáció szempontjából mindenképp a legmértvadász látószögnek látszik e tekintetben.

Magyar Szó, Kildató, 1992. febr. 1.

A pokol: a másik nemzet

A SÉRÜLT NEMZETTUDATRÓL

Legutóbbi följegyzéseimben csupán egy mondat erejéig tértem ki arra, hogy Közép-Európáról mint önismeretről és orientációról való töprengésünket mindenekelőtt az teszi „szép reménytelenséggé”, hogy e térség valamennyi népének nemzettudata sérült. Nem halogathatom tovább e kérdéskörre vonatkozó gondolataim följegyzését. Pedig lényem egyik felével legszívesebben örök időkre elhalasztanám. Abban a csalfa reményben, hogy majd csak átvonul fejünk felett, majd csak elmúlik az a gyilkos egymásnak feszülés, amely e térség népeit mostanában újfent oly markánsan meghatározza. De végül is be kell ismer-nem magamnak: följegyezni e gyötrelmesen időszerű tárgyra vonatkozó gondolataimat, ön- ismeretem és orientációm egyetlen releváns formáját jelenti.

„A biztonság hiánya, az a felismerés, hogy a nemzet léte *nem magától értetődő*, a mai napig az egyik legjellegzetesebb társadalom-lélektani vonása Kelet-Európának” — állapítja meg igen pontosan Jacques Rupnik egy régebbi Magyar Lettre-ben olvasható tanulmányában, amely a nacionalizmus kelet-közép-európai ébredésével foglalkozik, különös tekintettel a történelmi gyökerekre. Noha e (főltehetően 1990-ben íródott) tanulmányt sok vonatkozásban sajnos túlhaladta az idő, a Balkán térsége azóta drasztikusan „libanonizálódott” például, a bizonytalanság gyökereit illető megállapításai időtállóak. Vitathatatlan, hogy „e nemzetiségi jogviták gyökerét a történelmi elfojtásban kereshetjük. A nyugati nemzetekkel ellentétben Kelet-Európa népeinek 1918-ig nem volt államuk, soknemzetiségű birodalmak, Ausztria, Oroszország, az oszmán birodalom fennhatósága alá tartoztak. Nacionalizmusuk előbb fogalmazódott meg kulturális és nyelvi vonatkozásban, mintsem politikailag.” Majd felteszi a kérdést: „Vajon mekkora lehet az elfojtások főlzakadásának lehetősége a most kezdődő posztkommunizmus idején?”

„Két elgondolás van érvényben — írja Rupnik —: a hűtőszekrényé és a purgatóriumé. A kommunizmus egy kicsit a hűtőszekrényre hasonlít, amelyben mintha évtizedekig be lettek volna zárva az élő népek. Problémáikat, szomszédaikkal való rivalitásaikat befagyasztották. S most mindez újból napvilágra jut. Olykor ugyanazon szavakkal és elképzelésekkel szinte érintetlenül, olykor — ha a hűtőszekrény rosszul működött — komoly károsodással kerül elő, amit ötven éve beletettek.” Arról, hogy a „hűtőszekrény” milyen rosszul működött, előre elképzelhetetlen, irtózatossá tapasztalatokkal gyarapodhattunk az e tanulmány megírását követő röpké másfél év leforgása alatt. Mindenekelőtt itt, a Balkánon, legalábbis területének túlnyomó részében, ahol az a bizonyos „hűtőszekrény” még mindig használatban van, noha már régen nem működik. S ez a körülmény a fent idézett elgondolásnál jóval tovább bonyolítja és „libanonizálja” a helyzetet.

S hogy mi köze van ennek Közép-Európához? Amikor a Balkán az Balkán, s a fegyveres összetűzések itt folynak, ahol a „hűtőszekrény” szerepét mostanában a békekötések sorozata vette át, s ez a „hűtőszekrény” is „rosszul működik”. Sokak szemében — kiváltképp tőlünk északabbra — minden bizonnyal teljes dezorientációként hat Közép-Európa emlegetése itt. Kétségkívül sokakban működik értékítéletként e fogalom, mármint, hogy mi itteniek vagyunk azok, akiket mint primitíveket nem illet meg a Közép-Európába való besorolás. S erre is meg kell fogalmaznom a magam „följegyzéseit”. Meggyőződésem ugyanis, hogy Vajdaság egyetlen lehetséges orientációja csak Közép-Európa lehet. Elsősorban azért, mert történelmi gyökerei e térséghez kötik. Igaz, hogy századunk folyamán e tartomány etnikai összetételén többször is erőszakosan változtattak (elég, ha utalunk a ki- és betelepítésekre), soknemzetiségű voltát azonban — hála Istennek — a mai napig sem sikerült egyetlen hatalomnak sem felszámolnia. Vajdaság a mai napig is: Közép-Európa — kicsiben. A többszázados együttélésnek kialakult egy olyan hagyománya és kultúrája, amely

bizonyos értelemben kiegyensúlyozottabb, mint ami soknemzetiségűség tekintetében Közép-Európa egészére jellemző. Itt ugyanis az együtt élő nemzetek önálló államiságról számbeli csekélységük folytán sohasem ábrándozhattak, így önállósodási álmukat egyetlen rezsim sem tehetette „hűtőszekrénybe”. Mindez persze a gyakorlatban korántsem volt soha ilyen egyszerű és egyértelmű, főbb vonásokban azonban mégis igaz.

Vajdaságot egy virtuálisan, illetőleg önmeghatározás és orientáció tekintetében létező Közép-Európába sorolni, történelmi és kulturális gyökerein túl — többnemzetiségű volta miatt lehetséges. S ez jelenleg — mi tagadás — elsősorban az aktuális hatalommal való szembesülés megnyilatkozásának minősül. Meggyőződésem azonban, hogy hosszú távon is az egyetlen releváns orientációt képviseli. Az uralmon levő hatalommal szembeni ellenzéki-ségen túl is adva van (még mindig, a hatalmas méretű kivándorlás ellenére is) a soknemzetiségűség ténye. Annak a bizonytalanságnak az enyhülése, mely nemcsak Vajdaság, de egész Közép-Európa és az egész Balkán térségének népeit jellemzi — nem a homogén nemzet-államok megteremtése révén fog bekövetkezni (hisz ilyenek teremtése itt teljes képtelenség), hanem egy majdani politikai oldódás lassú folyamata során, amikor e népeknek alkalmuk lesz számot vetni a tulajdon nemzettudatukkal. Hogy mindennek eljövételéhez az én életem — reálisan megítélhető tartalma — nem lesz elegendő? Egész biztosan nem.

Itt tengődünk valamennyien az egymásnak feszülés gyilkos poklában. A sartré-i egzisztencialista tétel, miszerint a pokol: a másik ember, kelet-közép-európai változatban: a másik nemzet. Nincs más megoldásunk, mint a remény, hogy e pokolból egyszer kikecmerghetünk. S arra gondolok, ha egyszer elérem e feneketlennek látszó gödör peremét, amelybe belevettettünk mi itt, Közép-Európa peremén, legalább tudjam, melyik az az irány, amely a maga délibábszerű örök távolságában is, mint orientáció, egy emberformájú élet élésére valódi eséllyel kecsegtethet.

Olvastam nemrég a kolozsvári *Korunk* egy régebbi számában Szilágyi N. Sándor tollából egy tanulmányt *Szemponatok a nemzettudat lélektanához* címmel. Az erdélyi magyarok sajátos nemzettudatával foglalkozik. Rendkívül elgondolkodtató. Olyan szempontokat foglal magába, amelyek támpontul szolgálhatnak a vajdasági magyarság nemzettudatának vizsgálatához is, sőt meggyőződésem: egész Közép-Európa nemzeteinek nemzettudata vizsgálatához is. Szilágyi N. Sándor *fókuszált nemzettudatként* határozza meg az Erdélyben élő magyarság nemzettudatát. „A nemzettudat ugyanis, mely végső soron a különbözőség, a másság tudata (az azonosság tudata mellett), nem úgy alakul ott, ahol valamely etnikum kompakt, homogén tömegben él egy nagyobb területen, mint ahol különböző etnikumok élnek együtt.” Összevetve a magyarországi magyarok nemzettudatával, mely szerinte diffúz nemzettudatnak tekinthető, megállapítja, hogy a romániai magyarokkal más a helyzet. „Mi általában korábban, már két-három évesen megtudjuk, hogy magyarok vagyunk, hiszen a különbözőség evidenciája ott jár-kei az utcán: abban az életkorban rendszerint nem értjük még a románok beszédét, s ha értünk is belőle valamit, nyilvánvaló, hogy az nem magyarul van. Így nálunk a másság tudata nem valami általános, közelebről nem határozott ismeret, hanem konkrétan a románokhoz kapcsolódik: az, hogy magyarok vagyunk, esetünkben konkrétan azt jelenti, hogy nem vagyunk románok. Nemzettudatunk tehát kettős meghatározottságú, és szervesen hozzátartozik a pozitív definíció is, a nyelvi-etnikai hovatartozás tudata és a negatív is, a másik etnikumtól való különbözőség tudata. Így aztán, tetszik, nem tetszik, a románok óhatatlanul hozzánk tartoznak, hiszen a tőlük való különbözőségünk tudata szervesen beépül személyiségünkbe. Ennélfogva mi egyszerre vagyunk magyarok és nem-románok. Nevezük ezt a fajta nemzettudatot *fókuszált nemzettudatnak*.”

Minthogy az a bizonyos hűtőszekrény többé-kevésbé egészséges nemzettudatunkat is befagyasztotta az elmúlt évtizedek folyamán, úgy tűnik, önismereti szempontból nemcsak *nemzettudatunkat*, de annak — e térség nemzeteire kisebb vagy nagyobb mértékben, de egyaránt jellemző *fókuszáltságát* is üdvös lenne már egyszer közelebről szemügyre vennünk. Szilágyi N. Sándor tanulmányának szempontjai kitűnő mintául szolgálhatnak e tekintetben.